

A forradalom erkölcsse és lélektana

Juhász Géza

ANTONIJE ISZAKOVICS: NAGY GYEREKEK, FORUM KIADÓ, NOVISZÁD, 1959.

Tíz elbeszélés a forradalomról, tíz megrázó erejű költemény a forradalomban részvevő emberekről. Mert itt nem ütközetekről, offenzívákról van szó, hanem mindig emberekről, átlagos, mindennapi emberekről, akik közkatonái voltak e nagy, emberfeletti küzdelemnek. S ezek az emberek, ezek a hősök, akik határtalan szenvedéseket viselnek el, bámulatos hőstetteket visznek véghez, semmitől sem állnak távolabb, mint az ideális, sematizált papírfiguráktól. Az új házas Pavle például szinte fejét veszti a támadás során, mert folyton felesége, Vukica jár az eszében, akivel egyetlen éjszakát töltött csupán (Két éjszaka, egy nap); Mirko is elviszi a piros sálat, pedig tudja, hogy a forradalom erkölcsse kíméletlen, és igazságszolgáltatása hajthatatlan, s ki is végzik a sál eltulajdonítása miatt (Piros sál); az Este című elbeszélés hőse, aki két fiatal, egészséges leány forró szo-

ritásában vergődik, szintén úgy viselkedik, mint az átlagember, csak azért nem enged szabad folyást vágyakozásának, mert mindig ketten vannak a lányok. De említhetnénk a sebesültek kishitűségét is (Agak közt az ég), akiket egységük elhagyott, mert nem győzték magukkal vinni a tehetetlen embereket. Ezek is éppen úgy viselkednek, ahogyan az emberek ilyen helyzetben — mozdulatlanságra kárhóztatva, az elenség közvetlen közelében teljesen védtelenül — viselkedni szoktak: szemrehányást tesznek azoknak, akik elhagyták őket, kételkednek abban, hogy még törődnek velük, irigyek a védelmükre kirendelt egészséges katonákra stb. Vagy említsük meg még Zekavicát (Harmadizben), akit hősiessége ellenére is kétszer lefokoznak, aztán pedig félreértésből kivégeznek.

Ebből a felsorolásból talán úgy tűnik, mintha illúziókat igyekezne rombolni az író azzal, hogy az emberek gyengeségét, botlásait írja le, mintha a partizánok ilyen testközélebről nem is volnának olyan rettenthetetlen, feddhetetlen hősök, mint hittük. Pedig koránt-

sem erről van szó. Az író jellegzetes módszere ez, ahogyan éppen e gyengeségek ábrázolásán keresztül mutatja meg a forradalmi mozgalom nagyságát, erejét, erkölcsi tisztaságát, s azzal, hogy az embereket ilyen közvetlenül és egyszerűen mutatja be, ilyen átlagosoknak ábrázolja, rendkívüli mértékben fokozza történeteinek és egész mondanivalójának epikai hitelét. Mert vajon csak emberi gyöngeség az, hogy Mirko el-tulajdonítja a sálát? Első pillanatban igazat is adunk neki, hisz kegyetlen hidegben menetelnek, s csak rövid idő-re pihennek meg egy öregasszonynál, hogy aztán tovább vonuljanak az embertelen, csikorgó hidegben, egy sál pedig valóban nem nagy dolog. Mégis elsodálkozunk — nem a rögtönítélő bíróság szigorán és következetességén, amiért halálra ítéli és kivégezti Mirkót — hanem Mirko öntudatán, aki maga kilép a sorból, kigombolja kabátját és megmutatja alatta a sálát. Kicsinyesség, emberi gyengeség, túlzott és kegyetlen szigor ez? Egyik sem. A forradalmi erkölcs makulátlanságának szilárd védelme, annak pompás szemléltetése, hogy az emberek ugyan megtorpantak néha, megbotlottak, de a forradalom ereje nagyobb volt, semhogy az egyes emberek botlásai, gyengeségei kikezdhették volna erkölcsi tisztaságát. Mert például külön-külön a rögtönítélő bíróság tagjai is tudták, hogy kár egy sálért — még ha két birka gyapjúját kötötte volna is bele az öregasszony, ahogy mondta — kivégezni egy olyan jó harcost, mint Mirko, mégis megtették, s Mirko leszegett fejével, szomorúan, de botlása egész súlyának tudatában állt a kivégző kü-lönítmény elé.

Ahogyan az egyének botlásain keresztül mutatja meg a mozgalom makulátlán erkölcsi tisztaságát, ugyanúgy a bukások, egyéni tragédiák egész során keresztül érzékelteti a forradalom diadalát is. Mert például a legtöbb elbeszélés tragikusan végződik, a főhős halálával. Zekavicát, mint említettük, túlzott elővigyázatosságból végzik ki a partizánok, Mirkót a sál miatt, Pavle a nász-éjszaka utáni napon veszt el Vukicát, egymapos feleségét egy város elleni támadás során, Radoš pedig, az erdőben hagyott egyik sebesült, társai után szintén meghal, mielőtt még összeköttetést találnának a partizánokkal és éppen akkor, amikor közte és Branka, az ápolónő között gyöngéd szálak szövődnek. Egyrészt a forradalmi harc vaslogiká-

ja, kérlelhetetlensége, a szenvedések el-képesztő méretei jutnak itt kifejezés-re, de másrészt az a nagy igazság is, hogy a forradalmi harc diadalmas útja egyéni tragédiák sorozatán át vezet.

Isaković művészetére azonban nem-csak ezek a lényegében tartalmi sajátosságok jellemzők. Egész ábrázoló módszere lényegében újszerű, modern a szó igazi művészi értelmében, s ezért nem véletlenül hasonlították némely modern nyugati írókhoz — elsősorban Hemingway-hez — és Dobrica Costić-hoz (Miodrag Protić: Antonije Isaković: Velika deca, Letopis Maticе srpske, 1954, március). Érdekes például, hogy ha bár mindez kétségtelenül a Népfel-szabadító Háborúban történik, egyetlen egyszer sem jelöli meg a cselekmények pontos helyét és idejét: sosem tudjuk, melyik offenzíváról vagy ütközetről van szó és az ország melyik vidékén vagyunk. Sem szigorúan meghatározott történelmi esemény, sem történelmi színhely vagy személyiség nem szerepel a könyvben. De nemcsak ezeket a külső körülményeket nem jelöli meg, hanem ugyanilyen mellékes neki az emberek külseje, testi valósága is. Ha bemutat egy mellékes szereplőt, akkor elsősorban vagy kizárólag jellemét, gondolkodásmódját, pszichológiáját rajzolja. Érdekes ennek szemléltetésére például az Ágak közt az ég című elbeszélés, amelyben egész sor szereplőt mutat be, amint mozdulatlanul, tehetetlenül fekszenek a hordágyon, miközben a németek szinte hajtóvadászatot rendeznek ellenük. Egyesgük el-hagyta őket, mindössze néhány katonát rendeltek ki velükre, akik természetesen nem tudnák megvédeni őket, s legfőbb foglalatosságuk, hogy a naponta elhullókat eltemessék. Az egyik emberről például csak annyit tudunk, hogy a „kis psz”, mert félelmében mindig pisszegett a többire. Egy másik, idősebb ember minden lehető és lehetetlen dolgot összegyűjt zsekkjába és cipeli magával, féltékenyen őrködve felette, a szomszédja pedig, kiváncsi természet lévén, gallyal piszkálja éjszaka, hogy megtudja, nem élelmet rejteget-e benne; ismét egy másik megtanulta, hogyan lehet különféle füveken megélni, mert fél ülepét elvitte a gránát és így kénytelen örökké hason feküdni és a földet nézni. Két fiatal állandóan vitatkozik, s míg az egyik, Radoš, mindent igazolni igyekszik és megérteti, a másik, Stanko mindenben igazságtalanságot, embertelen-

séget lát és egymásnak az idegeire mennek a folytonos vitatkozással. Még annyit is alig és csak néha árul el róluk, milyen a hajuk színe, fiatalok-e vagy öregek, de egy-egy röpke párbeszéddel — és még inkább lelki állapotuk leírásával, szavaik, tetteik lélektani indokolásával — mégis egész sorát festi a felejthetetlen alakoknak.

De a tettek is eléggé ritkák ezekben az írásokban, azt a kevés cselekményt is, ami van, igen gyakran megszaggatja lélektani elemzésekkel, leírásokkal. A történes időegységét gyakran megbontja közbeiktatott lélektani magyarázatokkal, a lelkiállapot festésével. Például amikor Pavle a zászlóaljparancsnokság határozatát várja házassági kérelme ügyében, akkor gondolatban végigfut egész múltján, főleg pedig altiszt korában átélt sivár szerelmi kalandjain. Radoš, aki úgy érzi, hogy rothad a lába a takaró alatt, szintén végiggondolja egész gyermekkorát, akkori nagy betegségét, gyermekkorának bizonyos egészen apró emlékeit (egy pokróc jut eszébe, amellyel gyermekkorában takaródzott, s amit utóbb vasalóruhának használtak, majd egyik darabja a sámlí takarója lett, a másik meg lábtörő a küszöbön), végül pedig arra emlékezik, mikor kerékpáron egy gránátot vitt, s egy lányt vett fel maga elé és kemény mellének érin-

tésétől felborzolódtott karján a szőr. E közben Brankára gondol, az ápolónőre és arra, hogy talán sohasem ül kerékpárra, ha életben marad is. Máskor menetelés közben az egyik katona az előtte haladók tarkóját szemlélve arra gondol, ki fog ezek közül meghalni a következő ütközetben. S ha a bevezetőben azt mondtuk, hogy nem történelmi eseményeket ábrázol, hanem az embereket bennük, akkor ezt még azzal egészíthetjük ki, hogy nem is csak az emberek érdeklik, hanem tulajdonképpen az, hogy ezek az események, az egész forradalom és felszabadító harc hogyan tükröződtek az emberek tudatában, hogyan formálták lelki alkukat.

Ehhez az ábrázoló módszerhez szervesen hozzátartozik egyrészt a rendkívül egyszerű, szinte minden látható költői díszítő elemtől ment, majdnem puritán nyelv vezet, a szükséztől, gyakran egész mondatokat, sőt gondolatözőnőket sejtető párszavas párbeszédet, a szaggatott, sok közbevetett kifejezéssel és mondat-tal tűzdelt, de mégis gördülékeny stílus, amit Acs Károly híven adott vissza fordításában.

A Forum kiadó a maga részéről sikeresen járult hozzá, hogy a forradalom e nagyszerű irodalmi dokumentuma izléses kiállításban jusson el a magyar olvasó kezébe.